

KAKO SE STVARALA IZLOŽBA “NARODNA MEDICINA”

AIDA BRENKO □ Etnografski muzej, Zagreb

MIRJANA RANDIĆ □ Etnografski muzej, Zagreb

sl.1 Izložba “Narodna medicina” u Etnografskome muzeju, Zagreb, studeni 2001.

Prikaz ljekovitog bilja: sušenje.
Fototeka. Etnografski muzej, Zagreb

sl.2 Prikaz ljekovitog bilja: herbarij

U studenome 2001. godine u Etnografskome muzeju u Zagrebu otvorena je izložba pod naslovom *Narodna medicina*. Ta tema kod nas nikada nije bila prezentirana u obliku izložbe, iako o njoj postoji razmjerno opsežna građa u pisanom obliku. Upravo nas je ta činjenica ponukala da se prihvatimo intrigantnog zadatka osmišljavanja izložbe s predmetima koje je tek trebalo pronaći.

Cijeli je projekt trajao dvije godine, tijekom kojih smo pročišćavale naše teorijske postavke, skupljale materijal i pokušavale riješiti probleme vezane uz koncepciju i realizaciju izložbe. Predmet našeg proučavanja bio je neslužbeni dio medicine. Neke od praksa neslužbene medicine s pravnog su gledišta danas ilegalne, no unatoč tome najveći broj osoba koje se time bave sasvim neometano obavlja svoj posao, što možda znači da njihova praksa ipak ima određenu društvenu korist. Velik dio tehnika koje koristi neslužbena medicina, školska je medicina odbacila tijekom svog razvoja ili su to metode karakteristične za druga društva i kulture. S obzirom na širinu teme morale smo ograničiti predmet našeg istraživanja i prezentacije, tako da smo izabrale samo one tradicije koje su postojale u našim krajevima u prošlosti, a postoje i danas, kako u gradu, tako i na selu. Velik broj tih tehnika koriste se i danas pod nazivom ezoterika i čine sastavni dio alternativne scene.

S druge strane, narodna se medicina ne može ispitivati kao izolirani fenomen. Ta je tema vrlo kompleksna i zadire u područja nekoliko znanstvenih disciplina kao,

na primjer, medicine, farmacije, botanike i sl. U pripremnj fazi izložbe surađivale smo sa stručnjacima iz svih navedenih područja, koji su nam pomogli da jasnije odredimo predmet same izložbe i izbjegnemo neke pogreške. Suradnja sa stručnjacima različitih profesija ima prednosti jer može određenu problematiku osvijetliti s različitih strana, no u našem slučaju bilo je i ograničenja jer je nekim stručnjacima kulturološki pristup bio stran. Na primjer, liječenje kamenjem i mineralima u našoj narodnoj medicini ima dugačku tradiciju. Kad smo se za pomoć obratile mineralozima, naišle smo na nevjericu i čuđenje jer po njihovu mišljenju kamenje koje se spominje u narodnom liječenju nema dokazane ljekovitosti. S botaničarima i farmaceutima također je bilo nesporazuma jer su nas oni uvjerali kako određene biljke nemaju tu farmakološku vrijednost koju im pripisuje narodna medicina. Budući da se njihov pristup proučavanju bilja temelji na kliničkim ispitivanjima, upotreba bilja u magijske svrhe za njih je neutemeljena. Dosadašnji pristup narodnoj medicini uglavnom se svodio na skupljanje bizarnih recepata i zapisivanje magijskih formula istrgnutih iz društvenog konteksta. Mi smo toj temi pristupile kao kulturnoj kategoriji koja je u različitim vremenima imala drukčije društvene, ideološke i gospodarske pretpostavke.

Velik nam je problem bio kako prikazati građu. U pisanim izvorima najviše podataka nalazimo o liječenju pojedinih bolesti pri čemu se za svaku bolest navodi niz postupaka za ozdravljenje. Iako su neki načini liječenja više racionalni, a drugi na magijskim ili na vjer-

skim temeljima, u praksi se svi ti elementi isprepliću. Zbog preglednijeg prikazivanja građu smo morale podijeliti u nekoliko cjelina. Tako smo iscjelitelje svrstale prema tehnikama kojima se služe, a lijekove prema osnovnim sastojcima.

Do izložaka nije bilo lako doći, s obzirom na činjenicu da u muzejima u Hrvatskoj ne postoje zasebne zbirke predmeta vezanih uz tu tematiku. Pregledom naše muzejske dokumentacije otkrile smo vrijednu zbirku amuleta i hamajlija koju je početkom 20. stoljeća skupio dr. Stanko Sielski tijekom obavljanja liječničke prakse u okolici Banje Luke i Bihaća. Ti predmeti svjedoče o vjerskim i magijskim praksama muslimanskog, katoličkog i pravoslavnog stanovništva i do sada nikad nisu bili izlagani. Osim toga, veći broj predmeta bez kojih bi magijski aspekt dijagnosticiranja i liječenja bolesti bio nepotpun, posudio nam je Vladimir Dodig Trokut iz svog Antimuzeja. To je materijal koji naši muzealci nisu ni proučavali ni skupljali jer ga nisu smatrali muzeološki relevantnim (na primjer, ambalaže lijekova, pljuvačnice, termofore, klistire, stare boce ili životinjske kosti, lubanje, zube, šljunak, ljudsku kosu što se koristilo u magijskim postupcima). Zahvaljujući Trokutovoj skupljačkoj politici mogle su se kontinuirano prikazati neke tradicionalne tehnike dijagnosticiranja i liječenja bolesti od polovice 19. stoljeća do danas.

Osim predmeta koje smo posudile iz drugih muzejskih i srodnih institucija na području Hrvatske, dio eksponata nabavile smo od ljudi koji se još uvijek bave spomenutim načinima liječenja i koji će poslije izložbe ostati u novoosnovanoj zbirci *narodne medicine*. Budući da su u većini muzeja, pa tako i u našem, predmeti svrstani u zbirke prema materijalu, što olakšava održavanje i čuvanje istovrsne građe na jednome mjestu, postavila se pitanje što će zapravo učiti u spomenutu novu zbirku. Na primjer, anatomske votive koje bolesnici prinose u svetište s molbom za ozdravljenje ili kao dar za uslišenu molitvu, nalaze se u zbirci nakita ukoliko su izrađeni od metala, odnosno u zbirci licitarskog obrta ako su od voska ili sitne drvenarije ako su od drveta. Slično je s tekstilom, te predmetima koji se sada nalaze u zbirci običaja, obrta ili gospodarstva a prema funkciji mjesto bi im bilo u zbirci *narodna medicina*. Ljekovito bilje koje smo ovom prilikom dobile od biljara može se neko vrijeme čuvati, ali je upitan smisao njegova čuvanja kroz dulje vremensko razdoblje. Ovo su samo neki od problema koje ćemo ubrzo morati riješiti.

U pripremi izložbe, a i radu na popratnom katalogu veliki je problem predstavljao nedostatak ilustrativnog materijala. Naime, iako o tehnikama liječenja i zaštiti od bolesti ima dosta pisane građe, relevantnih je fotografija vrlo malo. Na početku istraživanja mislili smo da se nekim tehnikama liječenja više nitko ne bavi (kao na primjer *prelevanjem vuroka*, puštanjem krvi, stavljanjem pijavica, liječenjem reume pčelinjim ubodom) da bismo u tijeku istraživanja otkrile kako se primjenjuju na samom području Zagreba. Međutim, tada se pojavio

problem kako nagovoriti ljude da pristanu na fotografiranje ili još više da nam dopuste snimiti cijeli postupak video kamerom jer su neke od tih djelatnosti i zakonski sankcionirane.

Pomanjkanje fotografija moglo se nadoknaditi jedino intenzivnom potragom za građom s područja našeg interesa i snimanjem onih postupaka u narodnoj medicini koji mogu ilustrirati određenu tehniku, recimo *podizanje želuca* ili namještanje lomova i uganuća. Tu smo nastojale snimiti što više situacija u kojima se takvo liječenje uistinu provodilo, iako je ponekad bilo neizbježno organizirati fotografiranje onih postupaka koji se obično obavljaju bez prisutnosti nepoznatih ljudi. Tako je, na primjer, za pronalaženje osobe koja bi pristala demonstrirati liječenje očnih bolesti uštrcavanjem majčina mlijeka u oko (što je još i danas u mnogim krajevima Hrvatske vrlo cijenjena metoda liječenja) trebalo nekoliko mjeseci uz konzultacije desetak kolega i suradnika. Neke druge postupke, kao liječenje reume pčelinjim ubodima, nismo ni uspjele snimiti, jer snimanje pčela zahtijeva posebne uvjete. Osim toga neki ljudi su vrlo nepovjerljivi pa se ne žele javno eksponirati ili smatraju da će predmeti, naročito oni vezani uz magijska liječenja, izgubiti moć ako budu izloženi pogledu različitih ljudi od kojih neki možda imaju zle namjere. Zato nam nisu željeli posuditi takve predmete ni za fotografiranje.

Treba također napomenuti da smo velik broj izloženih fotografija našli u arhivu Škole narodnog zdravlja "Andrija Štampar". Te fotografije vrlo su važne ne samo zato što su ih snimili vrhunski filmski stručnjaci tridesetih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj već i stoga što prikazuju realne situacije sa svim teškoćama koje nosi život siromašnijih slojeva stanovništva. Etnolozi koji su tih godina odlazili na teren snimali su ponajviše idilične slike seoskog života poput proštenja, plesova u bogato ukrašenim narodnim nošnjama, najljepše primjerke ruralne arhitekture i sl. Zato nam fotografije nesanitarnih zahoda, gnojnica ili bolesnika, a naročito unutrašnjosti siromašnih domova gdje stoka i ljudi zajedno borave, predstavljaju snažan dokument.

U terensko istraživanje narodne medicine uključile smo i snimanje filma o današnjim provodiocima takvog liječenja, kao popratnom materijalu uz izložbu. Tu valja istaknuti da ovu zamisao ne bi bilo moguće provesti u djelo bez dragocjene pomoći suradnika na terenu. Oni su organizirali susrete s ljudima koji se bave nekom od tradicionalnih tehnika liječenja (namještanjima uganuća, vađenju zuba, *podizanju želuca*, molitvom protiv uroka) i pripremili ih na naš dolazak. Naime, teško je u razmjerno kratkom vremenu (koje nam je diktirala financijska situacija), uspostaviti kontakt s ljudima koji bi bili spremni pokazati pred kamerom neke od tih metoda. Još je teže ako se radi o magijskim postupcima u liječenju, tj. o izgovaranju tajnih formula. One se gotovo nikada ne smiju glasno izreći jer tada gube moć iscjeljenja. Ponekad, čekajući s kamerom i snimateljem kod

sl.3 Dio postava: rašljari

sl.4 Dio postava: barbiri

sl.5 Dio postava: magijska kućica i liječenje bolesti

sl.6 Medicinsko - magijski predmeti izvan-europskih kultura (zapisi i hamajlije)

osoba koje se bave namještanjem polomljenih kostiju i uganuća, našle smo se i u moralnim dvojabama, pitajući se smijemo li priželjkivati da se pojavi netko sa slomljenom nogom, kako bismo mogli snimiti postupak namještanja kosti, ili to ipak nije u redu.

Od snimljenog materijala montiran je 30-minutni film koji se prikazuje u sklopu izložbe, dok je čitav materijal u trajanju od oko četiri sata pohranjen u dokumentaciju muzeja, gdje je dostupan zainteresiranim stručnjacima.

Kao provodiocice liječenja za suradnju smo birale one osobe koje se metodama narodne medicine bave na neprofitabilnoj razini, nastojeći izbjeći one koji su tržišno orijentirani i kojima bi pojavljivanje na izložbi bila vrsta reklame. Naši su suradnici bili ljudi koji su svoje sposobnosti smatrali božjim darom, a čije su se metode liječenja prenosile u istoj obitelji već generacijama. Za njih je osim toga karakteristično da nikad ne traže novac za svoje usluge, iako prihvaćaju dar zahvalnog pacijenta prema njegovim financijskim mogućnostima. Zadivilo nas je poštovanje okoline i povjerenje koju takvi ljudi uživaju u sredini gdje žive.

U sklopu ovog projekta organizirale smo i niz predavanja i radionica koje proširuju teme predstavljene na samoj izložbi. Odaziv na njih bio je dvojak: dok su predavanja pojedinih stručnjaka bila razmjerno slabo posjećena, radionice su privukle neusporedivo veći broj sudionika, dokazujući da se mnogo veći interes postiže onim sadržajima koji sudionicima nude neku osobnu korist za zdravlje i sreću. Pedagoška radionica u obliku

vještice kućice postigla je velik uspjeh. O vješticama je u katalogu dosta opširno pisano s povijesnog gledišta, no samu kućicu prikazali smo bajkovito i s uobičajenim repertoarom rekvizita za pripremanje čarobnih napitaka. Premda je kućica trebala biti samo dio izložbe namijenjen djeci, upravo je ona kod mnogih odraslih osoba pobudila najveće zanimanje, što nas je dovelo do uvjerenja da posjetitelji zapravo vole nešto što im je otprije poznato, što ih podsjeća na priče iz djetinjstva, u što se mogu lako uživjeti i za razumijevanje čega ne moraju ulagati napor.

Kao autorice možemo reći da smo uglavnom zadovoljne uspjehom koju je izložba izazvala u medijima kao i brojem posjetilaca koje je privukla, a posebno njihovim pohvalama. Moramo ipak priznati da ima i pojava koje su nas donekle razočarale. To je u prvom redu odnos prema izložbi odnosno rezultatima naših istraživanja kao utilitarnom materijalu, pa nas tako novinari i "obični" posjetitelji često traže adrese ljudi koji *prelevaju vuroke* i liječe na magijskim principima, ili nas traže recept za liječenje određene bolesti. Najčešća su pitanja da li neka od metoda koje su prikazane na izložbi ili čaj od neke ljekovite biljke doista pomaže ili ne. Iako smo se na početku izložbe ogradile od toga da dajemo bilo kakve procjene o ljekovitosti ili štetnosti pojedinih metoda narodne medicine, želeći prikazati procese takva liječenja kao jednu od mogućnosti odnosno kao povijesnu činjenicu, ta je pitanja teško izbjeći. Osim toga, žao nam je da je u dnevnom tisku izložba prikazana redovito u sklopu rubrika o zdravom životu ili

